

Mirza Sarajkić

OSNOVNE TEME GAZELA AHMEDA HATEMA BJELOPOLJAKA NA ARAPSKOM JEZIKU

Sažetak

Ovaj rad predstavlja analizu gazela Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku, odnosno centralnih tema Hatemove tesavvuvske poezije. Poznati bošnjački pjesnik iz XVIII stoljeća napisao je izrazito hermeneutičan poetski tekst sastavljen od 28 tesavvufskih gazela. Hatem je u maniru zrelog tesavvufskog pjesnika na poseban način obradio dvije temeljne teme mistične poezije islama, a to je vječna ljubav prema Gospodaru i iščekivanju konačne ljepote, odnosno Lica Voljenog. U svom mističkom psihotopu, Hatem virtuosno ulančava opće simbole tesavvufa, otkriva kako je ljubav prema Bogu, odnosno jedinom Voljenom, izuzetno raznobojna i daleko od svih ovozemaljskih stereotipa o ljubavi i zaljubljenosti. Ljubav je neprekidna staza, puna iznaneđenja koja podrivaju logički slijed i sintaksu. Nagrada za ljubavno treperenje ispunjeno potpunim predavanjem i žrtvovanjem jeste krajnja blizina Voljenog i ugledanje Lica Gospodara. Na ovaj način Hatem pokazuje kako je bio uronjen u klasičnu tesavvufsku misao, te kako, po uzoru na Ibn Arebija, uspijeva svojim hermeneutičnim stilom ostvariti izuzetno visoke zahtjeve mistične poezije islama.

Ključne riječi: Ahmed Hatem Bjelopoljak, bošnjačka poezija na arapskom jeziku, gazel, divanska poezija, tesavvuf, vječna ljubav, vizija Lica Gospodara

Ahmed Kadić Bjelopoljak - Hatem (umro 1754. godine) pripada zlatnoj generaciji bošnjačkih autora koji su stvarali na arapskom, perzijskom i osmanskome jeziku. Osim što je ostavio značajno poetsko blago na perzijskom i osmanskome jeziku, posebno je značajan dio njegovog divana na arapskom jeziku koji sadrži trideset i dvije pjesme, odnosno 28 gazela, jedan tarih, jedan na't i dva bejta.¹ Njegova poezija na arapskom jeziku u potpunosti je inspirisana tesavvuфом kog je autor izučavao ne samo u Bosni i Turskoj nego i u Egiptu i Mekki, gdje je izučavao arapski jezik i islamske nauke. Zanimljivo je kako su Hatemovi gazeli primjer izuzetno hermetične tesavvuvske poezije, dok je njegova ljubavna lirika na osmanskome uglavnom profana.

Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopoljaka mogu se posmatrati kao svojevrsna „duhovna odiseja“ zaljubljenog pjesnika na putu ka Voljenom. Iako pjesnik,

1 Izvor: Tahiraga Tekkesi - 281, fol. 1b-6b.

opisujući svoja stanja zaljubljenosti, stvara jedinstven semantički beskraj, postoje dvije osnovne teme u njegovoj poeziji. Prva tema koja prevladava Hatemovim gazelima jeste izražavanje vječne ljubavi, koja se uglavnom iskazuje pomoću boli, suza i patnje. Druga tema jeste prelijepo Lice Božije, koje simbolizira krajnju ljepotu, istinsku zbilju i konačni cilj zaljubljenika. Stoga se ove dvije teme mogu smatrati centralnim u Hatemovim gazelima. Naravno, njih podupire čitav suptematski ili motivacijski sistem. Poseban tematski okvir, svakako, predstavljaju posljednji stihovi ili *husni bejtovi*.

Vječna Ljubav

Ljubav je jedina staza kojom korača tesavvufski pjesnik. On je beskrajno zaljubljen u Gospodara, Koji je sve stvorio i samim time u sve utisnuo trag Svoje ljubavi. Prema jednom od središnjih slogana tesavvufskog učenja, hadisi-kudsiju, *Bog je poželio (htio) da bude spoznat te je stvorio cijeli svijet.*

(كنت كنزًا لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقًا فعرقتهم بي فعر فوني)

Bio sam skriveno blago, pa sam htio da budem spoznat, te sam svijet stvorio ...

Ljubav (*ḥubb*) je, dakle, imala za rezultat i čovjekovo stvaranje, koji, s druge strane, predstavlja središte svega stvorenog. Stoga, jedini način da se čovjek *oduži* Bogu jeste da krene istom stazom, da voli Boga. Ljubav je ujedno i jedini način da se stekne znanje o Bogu. Ljubav i znanje tako su neraskidivo vezani u tesavvufskom pogledu na svijet. Ako volite, onda želite i spoznati. Što više spoznajete, to jače volite. Ovo bi mogao biti sukus tesavvufskog pogleda na svijet. Jedinstvenost međusobne ljubavi Boga i čovjeka potvrđena je i preegzistencijalnim ugovorom - *'ahd alast*. Naime, prema islamskom učenju, sve duše u svom čistom, primordijalnom stanju posvjedočile su Boga (Kur'an, VII, 172).² Tesavvufski autori smatraju kako se time obznanila ljubav između ljudi i njihovog Gospodara. Ruzbihan Baqli smatra kako su za vrijeme tog prvog ljubavnog razgovora "srca ljudi postala opijena glasom i licem Gospodara".³ Tako je potekla vječna ljubav koja će postati središte ezoterijskih učenja u islamu. Kako je ljubav centralni pojam tesavvufa, isto je tako i središnja tema svih tesavvufskih pjesnika. Analizirajući tesavvufsku poeziju i njena razgranata značenja, William Chittick dolazi

2 „I Gospodar tvoj od sinova Ademovih - iz leda njihovih - potomstvo im izvede, pozivajući ih da svjedoče protiv sebe: - Ja sam vaš Gospodar, zar ne - ?!, a oni rekoše: - Dakako! Svjedoci smo tome - ! Zato na Dan ustanuća ne recite: - Ništa slutili nismo o ovome - !"

3 Leonard Lewisohn, *Divine Love in Islam*, u: *The Encyclopaedia of Love in World Religions*, Vol. 2., uredila Yudit K. Greenberg, ABC CLIO Inc., 2008., str. 163.

do univerzalnog pjesničkog načela koje glasi: “Šta god zaljubljenik kaže, to se tiče njegovog Voljenog”.⁴

Hatemova poezija izražava jedinstven *mistički psihotop*. Ezoterijski svijet njegovih gazela u potpunosti je protkan Božijom ljubavi. Prisjetit ćemo se stiha u kojem Hatem kaže kako u njegovoj duši postoji samo Ljubav, koja se slijeva s izvora srca i plavi sav pjesnikov svijet:

*Upitaj Hatema da li u njegovoj duši ima ičega
Do ljubavi što izvire iz zdenca srdašca njegova.*⁵

U svojim gazelima on na jedinstven način prikazuje *apsolutno predanje Ljubavi*:

*Zar nisi kazala, dušo moja, da zalog ti je duša moja?
Ako želiš, uzmi je i sve što imam neka bude tvoje.*⁶

Kako je ljubav jedini ispravan Put i Stvarnost, Koja održava sve što postoji, prirodno je da se za nju žrtvuje u potpunosti, bez gledanja na ličnu dobrobit i blagostanje. Na tom Putu, naglašava se protivljenje egu, odnosno suprotstavljanje egzistencijalnom *ja*:

*Polahko promisli o naravi ljubavi,
Ako istinski voliš, svojoj se želji usprotivi.*⁷

Inače, potiranje svoga egzistencijalnog jastva predstavlja dominantnu temu u tesavvujskoj literaturi. Prva je tesavvujska poezija na odtrđn način potekla iz tog motiva. Najbolja potvrda toga jeste Rabijina ideja nesebične ljubavi. Upravo je ona u svojoj poeziji zahtijevala čisto predanje Bogu ne mareći za time šta ljudsko *ja* želi, odnosno šta je u njegovom interesu. To i jeste vrhunaravna ljubav, odnosno potpuno predavanje Voljenom.

Hubb, hawā’, ġarām, šabāba i *‘ašq* samo su neke riječi/simboli kojima Hatem pokušava izraziti svijet Vječne Ljubavi. Stoga ću pažnju posvetiti naravi Ljubavi u Hatemovoj poeziji, odnosno pitanju kako se ona “živi” i ostvaruje u njegovim stihovima. Pri tome imamo na umu pjesnikove stihove kojima ukazuje na svoju nemoć da opiše stanja *iskrenih zaljubljenika u Ljubav*. Hatem se tako pita:

*O iskreni zaljubljenici u Ljubav, mogu li se vaše riječi
U kakvu formu ili stih kakav pretočiti?*⁸

4 William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi - Rumijeva duhovna učenja*, prijevod s engleskog: prof. dr. Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2005., str. 269.

5 Gazel IV, sedmi bejt.

6 Gazel XXII, prvi bejt.

7 Gazel XXII, četvrti bejt.

8 Gazel IV, šesti bejt.

Ljubav u Hatemovim gazelima, dakle, nikada nije jednoznačna. Sasvim suprotno, ona se rasipa u hiljade boja i nijansi. Ljubav je ples koji nikada ne prestaje, *okean bez obala*. Iako nema kraja, ljubavna priča tesavvufskog pjesnika ima svoj početak. Taj početak simbolički je često predstavljen dolaskom proljeća koji u tesavvufskoj terminologiji uvijek predstavlja ukazanje Božije ljepote, početak stvaranja, puninu Božijeg prisustva, odnosno aludira na čisto, ezelsko stanje ili primordijalnost.⁹ Proljeće jeste period bujanja, cvjetanja i beharanja života, kako u fizičkom, tako i u duhovnom smislu. To stanje ontološke bistrine i prvotnosti Ahmed Hatem Bjelopoljač opisuje u svojim prvim stihovima:

*Silovito se ukaza proljeće nadmoćno
Na obrazu i granici gdje oduvijek je bilo.
Puhnu lahor i za sobom ostavi tragove neprolazne
Iza njega sve u skladu najboljem ostade.
Njegovi glasi učiniše mi se poput naja nepomična.
Mene je prognao. Kamo sreće da ostao sam usred sna.¹⁰*

U veoma zgusnutoj mreži simbola, pjesnik govori o silovitoj teofaniji, početku stvaranja, ukazivanju svoje čiste Ljepote (ورد الربيع). Njegovo ukazivanje vezano je za sam obraz (*hadd*). Ovdje je obraz simbol za poslanika Muhammeda, a.s., koji se često naziva i *causa prima* stvaranja. To je još jedna od temeljnih ideja tesavvufske filozofije, koja je potekla od Božije izreke, koju prenosi poslanik Muhamed, a.s., u hadisi-kudsijji: "*Da tebe nije, Muhammede, ne bih ni kosmos stvorio* (لو لآك لما خلقت الأفلاك)".

S proljećem neminovno dolazi i lahor ili povjetarac, koji je, pak, simbol otkrovenja Božijih lijepih imena i atributa, te strujanja njihovog savršenstva kroz kosmos. Milozvučje ove proljetne teofanije oličeno je u naju¹¹, kako to kazuje Hatem. Ipak, svako javljanje, stvaranje ili ukazivanje izaziva ontološku pukotinu. Naime, ono ukazuje na egzistencijalnu raspolućenost pjesnika i Voljenog. "Duhovna pastorala" prekida se spoznajom o duhovnom izgnanstvu (*hiğrān*) u kojem se nalazi pjesnik (فأهجرنى يا ليتنى كنت نائما). Otuda pjesnik žali za prekidom snenog, nesvjesnog utonuća u Božiju esenciju, odnosno prelaskom u formu Božije manifestacije - *halq*. Ovo je ishodišni impuls od kojeg

9 Uporedi: Anwār Fu'ād Abū Hazam, *Mu'ğam al-muṣṭlahāt al-ṣūfiyya*, Maktaba Lubnān Nāširūn, Bayrūt, 1994., str. 113.

10 Gazel I, prvi, drugi i treći bejt.

11 Orijentalni duhački instrument; višeznačan simbol u tesavvufskoj poeziji; savršeni čovjek; najprisniji prijatelj zaljubljenika koji mu pomaže da odagna tugu zbog razdvojenosti od Voljenog; njegova melodija jeste Božija tajna povjerena Muhammedu, a.s., ili savršenom čovjeku.

se intenzivira ljubavna priča između pjesnika, *āšīqa*, i Gospodara, *ma‘šūqa*. Odvojenost (*hiğrān*) i želja za sjedinjenjem (*waṣl*) tako postaju temeljni stvaralački fluidi koji prožimaju tesavvufsku poeziju. Bezmalob svi ostali stihovi u gazelu, kao i svi gazeli u lirskom ciklusu, izražavaju raznoboje ove ljubavne situacije.

Pažnju privlači upravo ova inicijalna situacija iz koje se bogato grana ljubavna lirika. Naime, silina ljubavi pokazuje se u momentu rastanka, raspolučenja, odvajanja i izgnanstva, a ne, kao što se često klišeizirano predstavlja, od momenta susreta s Voljenom. Ovo je tek jedna u nizu posebnosti tesavvufskog poimanja Ljubavi. Naravno, za pjesnika tesavvufa, kao i za sufije uopće, ljubav predstavlja najveći stepen duhovnosti i optimalno bivanje. Ona je luka svih zadovoljstava i vrhunac postojanja.

Ipak, ljubav nije predstavljena samo krajnjom odrednicom (*waṣl*) kao konačnom destinacijom. Ljubav je također i put kojim se dolazi do kranje odrednice, odnosno do *postaje bez postaja*. Gledano kroz Hatemove gazele, ali i druge tesavvufske tekstove, taj put nije nimalo lahak, predvidiv i pravolinijski. Naprotiv, on je ispunjen brojnim obratima, iskušenjima, preprekama, a najviše tugom i boli. Ljubav jeste vrhunac bivanja, ali njeno potpuno ostvarenje zahtijeva dosta boli, samoodricanja, žrtvovanja i krajnu nesebičnost.¹² Zato Hatem, nakon spominjanja duhovnog izgnanstva, kazuje kako ljubav nije jednaka našoj racionalnoj predstavi u glavi:

*Ljubav nije da čežnjivo cjeliva dragana
Plam luči moje još u meni nemire stvara.¹³*

Ne postoji bolja *stereotipizirana* slika ljubavi od zaljubljenika koji nježno ljubi svoju voljenu. Hatem kazuje kako to nije ljubav, odnosno sva ljubav. Prava ljubav očituje se u stalnim nemirima u ezoterijskom beskraju ili u čovjekovom duhu. Njih potiče *plam luči*, odnosno Božija svjetlost, koja nam je zavještana pri stvaranju i koja je vrhunaravni trag Boga u čovjeku (فَإِذَا سَوَّيْتَهُ (وَوَفَّخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي).¹⁴ Kao dio Božije esencije, taj se plam želi vratiti svome iskonskom ognjištu. Put povratka jeste put Ljubavi. Pjesnik upravo slika stanja i situacije s tog uzvišenog Puta.

Tuga se pokazuje kao *prirodno* osjećanje pjesnika, jer je ono vezano za neprestani povratak i stalnu želju za sjedinjenjem. S druge strane, i sam Voljeni želi iskušati stepen zaljubljenosti i predanosti zaljubljenika upravo

12 Uporedi: Johannes Thomas Pieter de Bruijn, Johannes Thomas Pieter de Bruijn, *Persian Sufi Poetry - An Introduction to the Mystical Use of Classical Poems*, Curzon Press, Richmond, 1997., str. 71.

13 Gazel I, četvrti bejt.

14 Kur'an, XV, 29.

kroz njegovu bol, jad i strpljenje. Tuga i ljubav postaju gotovo sinonimne riječi, odnosno osjećaji na pjesnikovom putu povratka i sjedinjenja. U svakom gazelu na arapskom jeziku Hatem je iznio određenu nijansu svoje boli kao najbolji dokaz ljubavi. On eksplicitno kazuje kako se pred Voljenog može doći jedino sa suzama kao dokazom svoga žrtvovanja u ljubavi. Štaviše, suza je pokazatelj Pravoga puta i vodič do njega:

*Ako svoju ljubav suzama ne zamutite,
Pazite se oči moje i pred voljenim iščeznite.¹⁵*

...

*Tvoje je da plačeš i strepiš srca iskrena
Jer suza čovjekova vodič je do Puta pravoga.¹⁶*

Hatem na određenim mjestima eksklamativno i pomalo didaktički upozorava kako je jedino bol uvjet i dokaz iskrene ljubavi.

*Ako ne strahuješ od sablje pogleda,
Znaj da ne postoji žudnja bez čemera.¹⁷*

...

*Hiroviti čovječe, pusti sudbu da vreba iz prikrajka
Ako imaš želju, strpljiv budi ili sažgaj u nemirima.¹⁸*

Posebnost ove ljubavi pak prepoznaje se u tome da se boli iskazuje dobrodošlica i da se prepozna ljubav koja je zaogrnutu očajem i tugom. Po *racionalnoj inerciji* očekivalo bi se da ljubav donosi samo slast, mir i olakšanje, odnosno da ugada. Ipak, u “izvrnutom ogledalu”¹⁹ Hatemove poezije stvarnost je drugačija. I u njoj se očituje otpor “racionalnom logosu”. Ovaj otpor svojstven je tesavvufskim tekstovima uopće. Stoga se mora biti krajnje oprezan i kada se pjesnik žali na muke kojima ga izlaže Voljena. One se najčešće odnose na *koketnost* i *šepurenje u ljepoti*, kao u prvom bejtu XV gazela. Pjesnik biva mučen i ostavljen dok voljenu naziva *gizdavom zavodnicom*, odnosno *najvećim osvajačem*, kao u sljedećim stihovima:

*O nesretni dani moji, da l je duša ova krhka klonula
Pred hitrim pogledom Osvajača Najvećega i Zavodnika.²⁰*

15 Gazel II, sedmi bejt.

16 Gazel V, treći bejt.

17 Gazel VIII, treći bejt.

18 Gazel XIV, prvi bejt.

19 O pojmu “izvrnutog ogledala” u tesavvufu, više vidjeti u: Tom Cheetham, *The World Turned Inside Out - Henry Corbin and Islamic Mysticism*, Spring Journal Books, Connecticut, USA, 2003., str. 55-84.

20 Gazel XI, šesti bejt.

Ovo je, također, jedna od poznatih karakteristika tesavvufske poezije. Analizirajući poeziju najvećeg tesavvufskog pjesnika Dželaludina Rumija, William Chittick kaže: "Pojmovi poput 'Svjedoka', 'Otimajača srca', 'Osvajača srca', 'Srčanog olakšanja' primjenjuju se na divnog, zanosnog Voljenog i predstavljaju teofanije Njegove naklonosti."²¹

U Hatemovoj poeziji tuga se gleda s izrazitom dobrodošlicom. Njene su blagodati višestruke onome ko slijedi put Ljubavi. Kao prvo, ona je dokaz da je cilj još ispred, da "ljubavni ples i igra" još traju. Potom, obuzetost tugom i bol zbog Voljenog sprečavaju zaljubljenika da se posveti bilo čemu drugom, i na taj način sebe dovede u opasnost od zaborava, nemara ili zablude. To bi značilo i skretanje s ljubavnog puta i gubljenje u ništavilu. Štaviše, tuga je, kako to El-Kušejri kaže, stanje kojim se najbrže dopijeva do Božije blizine.²² Tuga je, prema tome, najbolji stimulans na putu Ljubavi. Zaljubljenik tako dolazi u stanje da voli osjećaj tuge i boli. Jedino se u tuzi ostvaruje apsolutno usredotočenje na Voljenog bez ikakvog osvrtnja na vlastito blagostanje. Ono se intenzivira do željenog stepena samopotiranja egzistencijalnog *ja* unutar jedino zbiljskog *Ja*. Ovaj stepen sufije nazivaju *fenā* ili iščeznuće, utrnuće. U određenom smislu, on korespondira s pojmom sjedinjenja - *waṣl*. Stoga, Hatem poručuje kako ga ne trebaju koriti zbog tuge, jer ona je vrhunac ljubavi:

*O ti, što me koriš zbog moga tugovanja,
Znaš li da u ljubavi je tuga istinska i najveća?*²³

U tesavvufskoj poeziji sasvim je prirodan ovakav pogled na ljubav i egzistencijalnu stvarnost. Analizirajući slične stihove Dželaludina Rumija, William Chittick kaže: "Temeljni naglasak ovih stihova svodi se na činjenicu da čovjek u svom samopostojanju ne može vidjeti stvari na način na koje one jesu. Smrt jastva koja se izvana pojavljuje kao trpljenje i patnja zapravo je izvorište sve radosti, a 'radosti' koje mi uobičajeno iskušavamo čine patnje, jer nas one drže daleko od Boga... Srcobolja (*ghamm*) i okrutnost (*jafa*), naneseni od Voljenoga, pripravlja put za radost (*shadi*, *surur*) i Njegovu odanost (*wafa*). Trpljenje i patnja su posvema nužne etape pročišćenja."²⁴ Osim što bistri srce i drži u stalnoj zaokupljenosti Voljenim, svaka ljubavna patnja ima i svoje vrijeme žetve ili ubiranja plodova. Kad se pogleda na plodove boli i samožrtvovanja na putu ljubavi, pjesnikova *opsesija* tugom postaje veoma

21 William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi - Rumijeva duhovna učenja*, prijevod s engleskog: prof. dr. Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2005., str. 337.

22 El-Kušejri, *Kušejrijeva poslanica o tesavvufskoj znanosti*, prijevod s arapskog: hfz. Sabahudin Skejić, Bookline, Sarajevo, 2006., str. 126.

23 Gazel VI, četvrti bejt.

24 William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 272-273.

jasna. Nagrada za ustrajavanje u svim nedaćama i izgnanstvu na putu Ljubavi jeste samo sjedinjenje s Bogom, odnosno prispijeće konačnom cilju. Bol je tako uvijek signal duhovnog pregnuća, ali i nagrade koja dolazi poslije njega.

Hatem u svojim stihovima kaže da do ljubavnog sjedinjenja dolaze *samo oni koji su sebe savladali i dušu usavršili* (فإنه بالتمكن وتخصص). Usavršavanje duše u tesavvufskoj terminologiji naziva se *tamkīn ili tamakkun*.²⁵ Upravo ovu riječ Hatem upotrebljava u spomenutom stihu. Temekun označava stanje otkrovenja, odnosno onu postaju u koju se dospijeva kada duhovni putnik upotpuni svoju neprestanu selidbu iz jednog duhovnog stanja u drugo - *talwīn*. U drugom stihu, Hatem još jasnije kaže kako je ljubavno sjedinjenje skupocjen plod tegobe i žrtvovanja:

Samo se srcem može postići ljubavno sjedinjenje

*Do njega se ne može stići lahko i bez tegobe.*²⁶

Tako je kruna ljubavi označena sjedinjenjem - *waṣl* ili *wiṣāl*.²⁷ Ovo je jedan od najfrekventnijih motiva u Hatemovim gazelima. Sjedinjenje označava prispijeće u istinsku i iskonsku Stvarnost. Ono je kruna brojnih iskušenja, neprestanog talasanja kroz najrazličitija duhovna stanja - halove, i znak upotpunjenja hoda kroz brojne postaje - mekame. Sjedinjenje jeste pjesnikova *postaja bez postaje*, u kojem ne postoje vela, opsjene niti krive staze. U tom čistom stanju ezelske i metaegzistencijalne ljepote kao nagrada vrhuni savršenstvo Lica Božijega. Pjesničko kontempliranje i opisivanje Lica Ljepote upravo i predstavlja drugi tematski pol Hatemovih gazela.

Vizija Lica

U opisu svoje Voljene Hatem slijedi nepisano pravilo tesavvufske poezije da su sve deskripcije fizičke ljepote Voljenoga koncentrirane na Njegovo lice. U samom fokusu najčešće su obrazi, crte lica, oči, pogledi, usne, madeži, čelo i solufi ili uvojci. Spomenuti simboli odlikuju se izrazitim stepenom polisemije. U svojoj značenjskoj radijaciji, zavisno od konteksta i pjesnikovog raspoloženja, crna boja madeža, očiju ili solufa, naprimjer, može označavati udaljenost i zatajenost Božije ljepote, ali i njenu beskonačnost. Na šta god aludirao, svaki dio lica u biti ostaje neizmjereno drag pjesniku, jer predstavlja savršenu ljepotu Voljenoga. Izuzetna važnost Lica Božijeg u tesavvufskoj poeziji uopće proizlazi iz njegove istaknutosti u kur'anske tekstu. Na nekoliko mjesta u Kur'anu Bog spominje Svoje lice, kao naprimjer: "Kuda

25 Opširnije o temkinu vidjeti u: *Kušejrijeva poslanica*., str. 60-62. i Anwār Fu'ād Abū Ḥazam, *Mu'āḡam al-muṣṭalahāt al-ṣūfiyya*, str. 63.

26 Gazel XIV, šesti bejt.

27 Opširnije vidjeti u navedenim terminološkim rječnicima tesavvufske terminologije.

god se okrenete, tamo i Lice Allahovo je”,²⁸ ili: “Izuzevši Njegovo Lice, propada sve.”²⁹ Stoga i tesavvufski pjesnik u svemu što gleda, čini ili osjeća želi pronaći Lice Božije. Ono je implicirano u svim pojavama i stvarima. Navedeni ajeti sadrže istančanu aluziju na sveobuhvatnost Božije stvarnosti. “Lice Božije, koje jedino opstaje, ne predstavlja samo transcendentnu, Božansku esenciju, naspram ostalih stvari koje su ništa. Ono je imanentno Prisustvo, koje prožima i obuhvata sve stvoreno i označava njihovo stvarno biće.”³⁰ Postoje tako stepeni viđanja ili prepoznavanja Lica Božijeg u svemiru. Na prvom nivou, pjesnik na putu Ljubavi treba u svemu prepoznati Lice u skladu s navedenim ajetom o Božijem sveprisustvu. Ustvari, ako je pjesnikova predanost potpuna, on će vidjeti odraze Lica ispod svakog vela, odnosno u svemu stvorenome. Drugi nivo na kojem se intenzivnije može gledati Lice Božije jeste srce ili ezoterijski beskraj koji i predstavlja sav pjesnikov svijet. Već je ranije kazano kako je to, prema islamskom učenju, jedino mjesto u svemiru koje je dom Božiji ili prvi bejtullah, kako to kaže Ibn Arebī. Posljednji nivo predstavlja konačno i neograničeno gledanje Lica Božijeg. To je postegzistencijalna Stvarnost (*āhira*), gdje će se u punini vidjeti i Lice i ljepota Boga. Sve to vodi pjesnika, odnosno bilo kojeg *sālika*, iz duhovnog stanja u duhovno stanje, iz mekama u mekam, i tako osigurava vječito raznovrsni ritam ljubavnih odnosa između roba i Gospodara.

Osim toga što je Lice izvor istinske ljepote, ono je i garancija vječnosti, jer, po svetom tekstu, *sve na zemlji prolazi, a vječno je samo Lice Veličanstvenog i Plemenitog Gospodara* (Kur’an, LV, 26 - 27.). Pjesnik ili duhovni putnik može dosegnuti vječnost samo ako je neprestano zagledan u Lice. Smisao života jeste u gledanju, kontemplaciji i žudnji za Licem Božijim. Ono je dokaz da se prešao prag zemaljske egzistencije i da se prispjelo u *čisto, ezelsko stanje*, gdje je najviši stepen Božije ljepote i prisustva. Samo uz Njega pjesnik je potpuno smiren i uvjeren u neprolaznost svoje ljubavi. Lice Božije konačna je luka svih pjesničkih naprezanja i motrenja. Otuda je razumljivo zašto opisi Lica zauzimaju toliko prostora u Hatemovoj poeziji. Gotovo pedeset bejtova posvećeno je opisu Lica, a to je četvrtina svih njegovih gazela. Već u početnim gazelima (Gazel II, četvrti, peti i šesti bejt) on veoma eksplicitno opisuje moć i posebnost Lica Božijeg:

*Jutro užarenim dlanom sklanja kosu s Njegova čela
I glasom silnim uzvikuje: “Gdje je utočište zaljubljenika?”*

28 Kur’an, II: 115, *Kur’an s prijevodom na bosanski jezik*, prijevod s arapskog: Esad Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004., str. 18.

29 Kur’an, XXIX: 88.

30 Reza Shah-Kazemi, *The Other in the Light of the One - The Universality of the Qur’an and Interfaith Dialogue*, Islamic Texts Society, Cambridge, 2006., str. 131.

*Ko se zagleda u zjenice zbog zanosna pogleda zažalit će,
Jer u njima je divota svijeta budućega, a ne u svijetu ovome.
Na jednoj strani lica njegov se obraz ogleda
Poput uštapa u punom sjaju među zvijezdama.*

Prvi stih veoma upečatljivo pokazuje kako jutro obznanjuje ljepotu Božijeg čela. Prestanak noći ili tame prilika je za zaljubljenika da vidi raskoš ljepote koja je sveprisutna. Jutro, koje korespondira izlasku sunca, može se tumačiti kao pobjeda svjetla Božijega. Objava Ljepote s duhovnog orijenta silovita je i beskrajna. Stoga se pjesnik retorički pita ima li zaljubljenik u Boga ikakva utočišta pred Njegovom ljepotom. Sveprisustvo ljepote koja se rasprostire s istoka i apsolutno vlada svim horizontima jasna je aluzija na ajet koji kazuje: *Gdje god se okrenuli, tamo je Lice Božije*. Nakon toga opisuje se fatalna ljepota zjenica i očiju koje hipnotično očaravaju, baš kao što *madeži na Njenom vratu zarobljavaju pjesnikove poglede*, kako to Hatem veli u prvom gazelu. Punina ljepote je, međutim, dvosjekli mač, jer ona se tek na trenutke ukazuje pjesniku. Njen dom je onosvjetski, a pjesnik ostaje okovan ovim svijetom i bezbrojnim velovima. Nemogućnost stalnog gledanja ljepote Božijih zjenica uzrokovat će da pjesnik *zažali zbog pogleda*. U posljednjem stihu ukazuje se na obraz, koji u ovom kontekstu simbolizira Poslanika, a.s. Dokaz za to jeste poređenje obraza s punim mjesecom koji označava Muhammeda, a.s., dok su zvijezde oko njega ostali poslanici.

Najveći broj stihova koji govore o Licu ima funkciju da iskaže intenzitet i puninu Njegove ljepote. Ona se predstavlja kao *jutro nad jutrima*. To je stanje duhovne bistrine u kojoj svjetlost Božija označva trijumf Istine i Zbilje nad zemaljskim velovima i opsjenama egzistencije. Sam pjesnik iskazuje svoju nemoć pred vizijom te savršene Ljepote. O svemu ovome svjedoče sljedeći stihovi:

Pogledao sam savršenstvo Ljepote na površini lica Njegova
I spoznao kako je u njemu Najuzvišeniji primjer od davnina.³¹

...

Kada se pogled s Ljepotom suočava,
Jutro nad jutrima ukaže se poput sunca.³²

...

Pjesnik najveći, kada njen madež ugleda,
Uzvikne: "Teško meni, kakva je ljepota njena."³³

31 Gazel IV, četvrti bejt.

32 Gazel XIX, treći bejt.

33 Gazel XXVIII, četvrti bejt.

Savršena ljepota Lica svakako ima i svoju cijenu. Ona opija, hipnotizira i zarobljava svakoga ko se u nju zagleda. Tako se Voljeni ukazuje i kao onaj koji krade srce, poništava zemaljsko jastvo ili ego pjesnika. Zaljubljenost u Lice Božije samo na prvi pogled predstavlja *sužanjstvo*, kako to Hatem kazuje u gazelima. Ustvari, u predavanju Onome Koji je Sve krije se oslobođenje od svega ostalog koje je ništa. U opisu ljepote ne pokazuju se samo fizičke slike. Miris uvojaka opija pjesnika. On mu oduzima um, koji simbolizira racionalnu vezanost za ovaj svijet, naspram intuicije, koja vodi istinskoj Zbilji. Silina ljepote tolika je da zbog njenih odraza (velova, manifestacija) sav svemir postaje nijem. Brojni su primjeri za ovo u Hatemovim gazelima:

*Madež između uvojka i obraza
Zarobljava svako oko koje je ljubav ukrasila.³⁴*

...

*Mirisi njenih solufa ispunili su mi srce
O lahore dobrote, to pamet moju obuže.³⁵*

...

*Kad ugledaju njen odraz u ogledalu,
Iz želje za njom sve blagodati nijeme postanu.³⁶*

...

*Pred njegovim biljezima gasi se luč svaka.
O lahore ljubavi, u tebi uputa je istinska.³⁷*

Hatem, svakako, ukazuje i na spominjano *imanentno prisustvo* Lica Božijeg u svemu, odnosno o stupnjevima na kojima se ono može ukazati. Oko Voljenog ljubomorno prati čovjeka, čak i onda kada on *bježi*, odnosno zaboravlja i nemanan je u ljubavi. Sve to ima za rezultat spoznaju kako je zabluda sve osim Njega, te kako, ako to srcem želimo, možemo Ga vidjeti u svemu. To je u konačnici i vječna istina koju je Bog ispisao na stranicama Kur'ana: *On je uz vas ma gdje bili.*³⁸

*Zamišljali su čas crtu Lica čas madeže
A Lice je u svemu što oni ostvare.³⁹*

Ovim stihom Hatem eksplicitno kazuje kako je ljepota Lica Božijega vodilja zaljubljenicima koji o Njemu intenzivno kontempliraju. To ih dovodi

34 Gazel VIII, drugi bejt.

35 Gazel XIII, treći.

36 Gazel XIV, peti bejt.

37 Gazel XV, šesti bejt.

38 Kur'an, LVII: 4.

39 Gazel XIV, drugi bejt.

do spominjanog stepena u kojem se Lice prepoznaje u svemu oko njih. Na taj način čak i materijalne pojave postaju sredstva koja pomažu da se transcendentira svijet formi i dosegne univerzalno jedinstvo. "Sufija napušta mnoštvo zbog Jednoga, i kroz ovaj proces ostvaruje viziju Jednoga u mnoštvu. Za njega sva oblička postaju očita, uključujući i religijske forme, te mu na taj način otkrivaju svoje unikatno porijeklo."⁴⁰

U drugim pak stihovima Lice se otkriva kao alegorijska slika u kojoj se odražava Božija kreacija.

Moje srce krije se u uvojkju kod madeža Njegova obraza

I nalik je robu što stoji kraj dva roba koji su jedan kraj drugoga.⁴¹

Slika Lica prikazana je kao raznolikost Božijih robova različitih po funkciji i duhovnom intenzitetu. Pjesnik je tako upreten u uvojak koji označava crninu ili nemogućnost čiste vizije Božijeg lica. Uvojak je i prepreka, odnosno simbol udaljenosti i razdvojenosti od Voljenoga. Uvojak kao veo znači da je pjesnik još u stanju tjelesnosti u kojem ne može doći do potpunog stapanja. Ipak, pored egzistencijalne razdvojenosti, on je i pored madeža, koji simbolizira Poslanika. Ovim pjesnik želi kazati kako je predan Poslanikovom putu, odnosno jedinoj ispravnoj stazi koja u zemaljskom životu može dovesti do konačnog cilja i čistoga stanja. Na kraju, pjesnik ističe *ontološku* stvarnost samoga sebe, solufa kao simbola njegovog egzistencijalnog stanja i madeža kao duhovne vodilje. Svi su oni, u krajnjoj instanci, robovi Božiji. Ova slika otkriva Lice Božije kao svemir, a svemir kao panoramu Njegovih robova ili stvorenja.

Na kraju, treba ponoviti kako je vizija Lica ne samo vrhunac Ljepote, već i najčišće stanje zaljubljenosti u kojoj se pjesnik može naći. Stoga i ne treba čuditi da je toliko zastupljena u Hatemovim gazelima. Gledanje Lica ujedno je cilj kojem pjesnik teži na svome putu Ljubavi, ali i najbolja nagrada za sva iskušenja na tome putu. Slijeđenje vizije Lica potiskuje svaku drugu zao-kupljenost *drugim*, koje je ništavno. Istovremeno, ona osigurava pjesnikovo treperenje u vječnosti, jer *samo Lice Njegovo neprolazno je*. Vizija Lica potire lažno *ja* i vraća istinskoj Zbilji i stvarnome *Ja*. Štaviše, možemo zaključiti kako je Lice veoma bogata i složena alegorija. Gledanjem u Lice ostvaruje se istinska spoznaja i potiru razlike koje su samo privid u ograničenom, isključivo racionalnom doživljaju svijeta. "Tako patnja i koketno odbijanje Voljenoga ustvari jesu krajnja dobrota, jer uzrokuju da se zaljubljeni udalji od ovosvjetskih ciljeva... One dovode do brisanja razlika između mučitelja i liječnika, zadovoljstva i bola, te, konačno, između zaljubljenika i Voljenoga,

40 Reza Shah-Kazemi, *The Other in the Light of the One...*, str. 18.

41 Gazel VIII, prvi bejt.

jer prestaju vrijediti koncepti jastva i drugosti, i sve biva utopljeno u transcendentno jedinstvo.”⁴² O tome najbolje svjedoče crno-bijeli kolopleti na njemu.

Njen soluf obraz prekriva

*Pa se crno-bijeli koloplet u oku mome sjedinjava.*⁴³

Uvojci i madeži svojom crninom ukazuju na potpuno utopljenje u beskonačnost Božiju. Štaviše, oni su *muhamedanska zbilja* ili sinteza zbiljskog jastva i identiteta. Ta crnina može samo prividno zasjeniti bjelinu i veličanstveno svjetlo Obraza i Čela. Ustvari, oni se upotpunjuju. Dok svjetlo i bjelina sebi podređuju sva obzorja vidljivoga svijeta (*‘ālam al-šuhūd*), dotle tama kose i madeža izražava beskraj Nevidljivog ili Odsutnog (*‘ālam al-ġayb*). Tako se na jedinstven način uprizoruje neprestano treperenje Božijeg stvaranja i objavljivanja Njegove Jednoće u mnoštvu te mnoštva u Jednoći, baš kao što se na Njegovom licu uzajamno objavljuju i upotpunjuju crno i bijelo.

Summary

THE MAIN THEMES OF AHMED HATEM BJELOPOLJAK'S ARABIC GHAZAL

This article presents an analysis of Ahmed Hatem Bjelopoljak's ghazal in the Arabic language or the central themes of Hatem's Sufi poetry. This famous Bosniak writer from the 18th century wrote a highly hermetic poetic text composed of 28 Sufi ghazals. In the manner of a mature Sufi poet he addressed in a unique way two key themes of Islam's mystical poetry: eternal love for the Lord and anticipation for the ultimate beauty, that is to say, the Face of the Beloved.

In his mystical psychotop, Hatem masterfully links general Sufi symbols, discovers how the love of God, that is to say, the Only Beloved, is highly multicoloured and far from any of these worldly stereotypes about love and of being in love. Love is an interrupted path, full of surprises which undermine logical sequence and syntax. The reward for amorous quiver filled with complete surrender and sacrifice is the ultimate proximity of the Beloved and beholding the Face of the Lord. In this way, Hatem demonstrates his submersion into classical Sufi thought and, following the example of Ibn Arabi with his hermetic style, he successfully achieves the high demands of the mystical poetry of Islam.

42 Walter G. Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song - Ottoman Lyric Poetry*, University of Washington Press, Seattle and London, 1985., str. 72.

43 Gazel XIX, četvrti bejt.